

MARTÍ MERCADER I SUÑÉ
Les mines de Surroca. Testimoni d'un temps
Ajuntament d'Ogassa, 2001

Una tarda d'agost de 2001 es presentava a Ogassa el llibre de Martí Mercader i Suñé *Les mines de Surroca. Testimoni d'un temps*, davant d'un nombrós públic aplegat a les dependències d'un local del poble. Als vilatans se'ls veia contents aquella tarda estiuenca i certament tenien motiu d'estar-ho: un fill del poble havia aconseguit treure a la llum una part molt important de la història de la contrada. De la mateixa manera que un miner treu de la mina fosca i freda el mineral preuat, Martí Mercader –fill de miners i miner ell mateix durant 17 anys–, recuperava del passat una realitat configurada a l'entorn de la conca minera i amb el seu relat ens il·luminava un “temps” que començava a restar immòbil en la negror de l'oblit. Els diferents parlaments que es van dur a terme en la dita presentació insistiren en posar de manifest la importància que suposa poder comptar amb un llibre com aquest, no tan sols en els annals de la història local, sinó també en els de la història industrial de Catalunya. Després de llegir el llibre de Mercader no ens queda cap dubte sobre la veracitat de tal afirmació.

Avui dia, quan anem a Ogassa i Surroca veiem solament alguns vestigis dispersos de l'activitat a les mines que poc ens poden fer imaginar el tràfec de persones, animals i màquines que donaren tanta vida a aquell indret. Alguns rètols, el projecte museístic que s'hi prepara² i uns quants edificis modificats pel pas dels anys ens insinuen part d'aquella realitat, però la naturalesa, tossudament, ens amaga l'aspecte extern que degué tenir l'explotació minera, abans d'aturar definitivament la producció i deixar per sempre aquells rodals. És potser per això que *Les mines de Surroca* esdevé l'anella perfecta en la cadena del temps tot obrint una porta que ens introdueix d'una manera senzilla, directa i sincera dins el microcosmos remot de l'assentament miner. Aquesta intrusió la fem de la mà d'una persona que per raons familiars i professionals ha estat un espectador privilegiat d'aquells anys –“testimoni d'un temps”, com indica el subtítol– un testimoni fidedigne que basa el seu relat en els records personals i en la consulta d'unes fonts prou reveladores.³ De fet, l'autenticitat és segurament el tret principal que desprèn aquest treball, juntament amb una dosi molt equilibrada entre les dades de caràcter tècnic i la informació de caire més amè, evocadora de la quotidianitat a la colònia minera. De lectura agradable gràcies al llenguatge i l'estil planer que s'hi utilitza,

el llibre es complementa amb un recull de fotografies esplèndides, a través de les quals podem visualitzar millor un fragment d'història que ara ens sembla més proper.

El llibre s'estructura en una sèrie d'escrits introductoris a manera de pòrtic, quatre capítols que desenvolupen el tema central i, finalment, uns apèndixs que completen el treball de recerca; la narració ressegueix un fil històric iniciat al segle XVIII, desenvolupat als segles XIX i XX i finalitzat amb el tancament definitiu de les mines l'any 1967. Les diferents intervencions de la part introductòria ja resulten una bona orientació per al lector que s'endinsa en el tema; d'entre les aportacions destaquem la del poeta Andreu Coll i Cruells, que rememora amb simpatia les seves vivències a Surroca a finals dels anys 40, quan hi sojornà durant tres anys com altres *quintos* que optaren per treballar a les mines en substitució del servei militar. Les anècdotes que hi visqué en relació amb personatges de Surroca són un bon reflex del tarannà de la gent del país, que s'endevina ferreny i amb forta personalitat. També alguns miners que Mercader ens permet conèixer suggereixen un caràcter decidit, esforçat, amb iniciativa per encarar un entorn natural difícil i alhora sotmès a uns canvis considerables des del punt de vista social: no hem d'oblidar l'augment espectacular de la població a finals del segle XIX i principis del XX amb l'arribada de molts obrers procedents d'altres llocs que van haver de trobar encaix en el petit indret miner.⁴ Les successives crisis del sector posaren a prova la resistència de tota una gent que lluità per poder viure a Ogassa-Surroca i no haver de traslladar-se per raons laborals a ciutats més importants; ens trobem, doncs, davant l'etern problema que es pateix en els llocs de muntanya, un repte que cada època intenta solucionar com pot: llavors va ser el carbó i ara és, en part, el turisme.

Mentre anem llegint els quatre capítols centrals del llibre, ens anem adonant de les transformacions que el descobriment de la conca carbonífera i l'extracció del carbó provoca en uns encontorns que en el passat més immediat eren bàsicament pagesívols, amb una economia fonamentada sobretot en importants explotacions ramaderes. Eren temps en què el carbó de pedra s'usava només en les llars de foc i en les fornals dels ferrers; posteriorment també s'aprofità el combustible en petits forns de calç i de vidre, mentre uns quants molins escampats pel territori eren impulsats per la força hidràulica de les rieres pròximes. És en aquest paisatge on a finals del segle XVIII un pagès "natural de San Julián Saltor"⁵ descobreix una mina i demana llicència per explotar-la; poc es deuria imaginar aquell pagès, que es deia Silvestre Coro-

nas, el camí que encetava i el protagonisme que, de forma lenta però indeturable, el carbó assumiria en la contrada. Tanmateix, caldrà esperar el segle XIX per veure el moment de màxima esplendor a les mines, coincidint amb l'impuls industrial que experimenta Catalunya sobretot a la segona meitat de segle;⁶ abans de l'arribada del ferrocarril sorgeixen ja els primers empresaris disposats a invertir en la zona: Joaquim de Romà i les mines del *Coto Constançia* (1838), els estudis geològics del futur enginyer de mines d'origen francès, Florent Verbon, i l'empresa *El Veterano Cabeza de Hierro* (1844-1882). Aquests són els pioners de l'aventura minera, els promotors del primer establiment industrial en aquella terra; ens trobem en un moment d'expansió moderada però plena d'esperances i il·lusions, tal i com queda palès en els projectes que es dissenyen i en les inversions que es duen a terme. Efectivament, la iniciativa empresarial es mostra generosa en l'assumpció de projectes arriscats que, a voltes, tenen un final poc favorable, però que estan dotats d'una valentia i una imaginació prou encomiables. Els dos projectes de la línia fèrria a Roses i a Barcelona (1847-48)⁷ en són un exemple juntament amb les noves instal·lacions a l'interior i exterior de les mines; en aquestes intervencions empresarials sovint hi trobem capital estranger i també la firma d'enginyers francesos i italians. Per la seva banda, els miners aporten una experiència cabdal, sense la qual hauria estat impossible portar la nau a port; de fet, molt sovint és el treball dels miners el que permet sostenir el poble, sobretot en temps de turbulències. Aquesta conjunció entre empresaris "emprenedors" (fent ús d'un terme actual que escau d'allò més bé a aquests inversors) i miners experimentats féu possible la riquesa industrial generada a Surroca, la primera localitat de la província capaç de produir electricitat i una de les pioneres a Espanya.

Les tres últimes dècades del segle XIX veuen l'arribada del ferrocarril a l'estació de Toralles (1880), l'augment de població amb el contingent d'obrers procedents d'altres municipis,⁸ el retorn de Florent Verbon i la consegüent constitució de la *Sociedad Especial Minera Aurora del Pirineo*, i el traspàs del negoci del *Veterano* a l'empresa *Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadesas* (1882-1892) i posteriorment a la *Compañía de los Ferrocarriles del Norte* (1892-1926). Aquesta companyia –molt interessada en el combustible que es podia extreure per assegurar la seva continuïtat i el desenvolupament dels combois de vapor–, construeix plans inclinats per salvar els diferents nivells (sistema d'automotors), instal·la els rentadors per a la neteja del carbó i fa funcionar la fàbrica de pans,⁹ a més d'ampliar els tallers i obrir

noves mines. En aquests moments, el treball als meners es completa amb el que proporcionen dues fàbriques de ciment (can "Martèn", pronúncia popular del nom originari francès, Martin, i can Mas) en el terme de Sant Joan de les Abadesses, a més de la de can Balaguer i la de can Benet, al terme d'Ogassa. L'impacte del tren fou fonamental en aquest creixement de la producció i sens dubte també en el desenvolupament de tot el territori comarcal; de fet, manquen estudis de la repercussió en l'àmbit local d'aquest mitjà de transport que actualment molts agrairíem de tenir encara com a servei bàsic de comunicacions. Les expectatives que generaren les mines foren, doncs, les que impulsaren la construcció de la línia fèrria de Barcelona a Sant Joan de les Abadesses, en especial pel possible enllaç ferroviari amb la frontera francesa. El tren va permetre superar el problema principal que tenien les mines de Surroca, que no era sinó la dificultat del transport, com ja assenyalava molt encertadament el funcionari reial Francisco de Zamora després de visitar el lloc: "la lástima es que no haya río ni camino para conducirlo a la tierra baja". Els ginys i les actuacions que es van fer per poder transportar el mineral abans del ferrocarril diuen molt de la constància amb què perseguïen els seus objectius totes les persones involucrades en la conca minera.

El segle XX comença amb empenta, però aviat apareix l'ombra d'una crisi que deixa el futur incert. Són temps de mobilitzacions dels obrers, que malden per millorar la seva situació en el vessant econòmic, però també en el de la protecció, accidentalitat i assegurança de la salut; la iniciativa i unió obrera es reflecteixen també en la creació de la cooperativa de consum *La Surroquina*, l'any 1909, que facilità que les compres els sortissin a les famílies mineres gairebé a preu de cost. Al mateix temps, l'empresa, conscient de la baixa rendibilitat que obté de les mines, dirigeix l'atenció cap a altres camps, bàsicament les centrals generadores d'electricitat, i es limita a mantenir l'explotació dels jaciments sense emprendre nous treballs ni efectuar-hi més inversió. El tancament del pou Macià, "l'ànima de l'explotació minera", és tot un símbol de l'avenir que espera a la resta de mines i marca l'inici d'un lent declivi. Amb tot, els meners encara faran la viu-viu les primeres quatre dècades del segle: durant els anys vint hi ha ocupació completa i a les mines de Surroca s'hi sumen les d'Ogassa, explotades per la companyia *Italo-Hispano Minera SA* (1920-1924). L'any 1926 l'empresa *Ferrocarriles del Norte* subroga l'explotació a les *Minas de Barruelo de Santullán*,¹⁰ i té lloc el trasllat de molts miners a Sant Andreu del Palomar, a Barcelona, per tal de treballar als tallers que la companyia hi tenia per a la reparació dels trens; l'any

següent, s'arrenda l'aprofitament miner a les tres fàbriques de ciment natural i calç hidràulica —can Benet, can Martin i can Mas—, unides en la nova societat *Arrendataria de Surroca, SA*, la producció de la qual es destina al consum dels forns de les seves fàbriques. Els anys abans de l'esclat de la guerra civil són difícils, ja que se succeeixen petites crisis i hi ha un ambient polític crispat a tot el país; a l'explotació minera, els rentadors ja no es faran servir més i tampoc no funcionarà la fàbrica dels pans de carbó. Amb la contesa, les mines entren en un període de col·lectivitzacions obreres i queden en mans dels comitès d'empresa; llavors arriben obrers d'altres conques mineres que porten amb ells aires sindicalistes i vetllades de beguda i joc. Amb la fi de la nostra guerra i a les portes de la II Guerra Mundial, la demanda de carbó, ciment i calç és elevada, i les mines funcionen al més alt nivell; els treballadors hauran d'esperar, però, a la segona meitat dels anys quaranta i principis dels cinquanta per veure com els seus salaris són objecte d'una nova reglamentació més favorable, i com mutualitats, assegurances i economats apareixen en escena. Lentament, però, les mines entren en un període agonitzant; baixa el ritme de producció, algunes es tanquen, s'abandonen les instal·lacions i es deixa de facturar el combustible a l'estació de Toralles (el trasllat es fa aleshores en camió des de la mateixa sortida de la mina). Finalment, l'arribada del petroli i el gasoil al mercat i la competència del ciment portland donaran el cop mortal a unes explotacions que ja funcionaven sota mínims. Fins i tot el director —Víctor Rich— ha de deixar el seu càrrec a causa d'una malaltia i tot sembla literalment enfonsar-se, tal i com reconeix l'autor, que viu en primera línia els esdeveniments des del lloc que ocupa a les oficines de l'empresa. El 31 de desembre de 1967 es clausura definitivament l'explotació minera de Surroca i Ogassa i es posa així fi a un cicle que s'havia iniciat uns 150 anys abans.¹¹

En aquest relat, resulten de gran interès les dades que l'autor ens proporciona de la vida dels miners, de tot allò que el mateix Mercader anomena "factor humà" i que retrata amb fidelitat a partir dels propis records i d'algunes fonts consultades; un exemple és el qüestionari dut a terme l'any 1910 per l'empresa explotadora on consten els jornals i les diverses feines especialitzades a les mines. Mercader ens fa conèixer la duresa i accidentalitat del treball, l'elevat grau d'analfabetisme present a la contrada, sobretot en els primers temps, la transmissió de l'ofici de pares a fills, les hores d'esbarjo dedicades al ball i al joc, els moments de joia i els de dissort... Els desconixedors de l'activitat a les mines en sabrem una mica el funcionament i veurem meravel·lats els sistemes de transport del combustible; fins i tot aprendrem alguns ter-

mes propis d'aquest àmbit. La colònia minera emergeix amb claredat a partir d'unes poques pinzellades que ens marquen els dos nuclis de població fonamentals –el Forn del Vidre i el Prat del Pinter– a més d'algunes cases aïllades com ca l'Armengol o can Seirac. Els habitatges són petits, sense aigua corrent ni clavegueres i amb una bombeta que funcionava només durant la nit; hi veiem l'edifici de les escoles i una mica més lluny la farmàcia de l'estimat senyor Agustí, el farmacèutic que preparava medecines a base d'herbes de muntanya i fórmules de xarops per alleugerir les malalties dels vilatans. Completa la imatge la fonda, la cooperativa (a partir de 1909), la Torre (edifici de direcció de les mines), les oficines, els tallers i les cases aïllades esmentades. A voltes, uns miners cobren vida i en coneixem el sobrenom que rebien: el Ranxero (Salvador Costa), en Xec (Francesc Mallarach i Colomer)... Altres vegades l'autor recupera personatges entranyables; per exemple, la figura d'una dama de procedència mexicana, culta i refinada, que durant molt de temps recorregué diàriament i a peu el trajecte d'anada i tornada a Sant Joan de les Abadesses per donar lliçons de piano: es tractava de la senyora Amalia, companya del gerent italià de la companyia *Italo-Hispana Minera SA*, Gustavo la Pietra, mort prematurament. En definitiva, tenim un tast de la calidesa de la vida humana que les persones aportaren al paisatge pirinenc i "mineral" dels entorns de Surroca-Ogassa.

Per últim, només ens queda expressar el desig que el lector gaudeixi d'aquest llibre, i el profund agraïment que cal dispensar al seu autor; ell mateix ens diu que no és historiador, però és innegable que ens dóna una lliçó d'història, un testimoni de molt valor.¹² No ens estranya que una persona tan coneixedora de la història del país i del territori com era el malaguanyat Ernest Lluch animés l'autor a "tirar endavant la iniciativa". Hi deuria veure la importància de recuperar per a la memòria col·lectiva un passat tan significatiu com el que representen les mines de Surroca. Ara, a més, el futur museu que s'hi projecta obre la possibilitat de revivificar la digna tasca del miner i fer justícia a tot allò que M. Mercader ha intentat també preservar. Salvador Espriu al poema "Memòria" escriu aquests versos: "escolto sempre el teu etern silenci a la muntanya. Altres temps, altres hores fan el record difícil." Amb el llibre de Mercader el record d'una època viscuda a l'entorn de les mines perdura en la memòria per sempre més. Les persones que com la que escriu aquesta ressenya tenim orígens a Surroca li ho agraïm de tot cor.

Glòria Cuéllar Vinaixa

Notes

1. Martí Mercader i Suñé va néixer el 1921 a can Feliu, al municipi d'Ogassa. Treballà disset anys de miner als jaciments de Surroca i durant deu més hi ocupà un càrrec administratiu, fins al tancament, ocorregut el 1967.
2. Projecte cofinançat per la Unió Europea per revitalitzar el patrimoni industrial de les mines.
3. A banda dels seus coneixements i experiència, l'autor ha consultat documents de diversa procedència: documents de la seva propietat, documents aportats per exminers, documents consultats a l'Arxiu Històric de Santa Maria de Ripoll i a l'Arxiu Municipal d'Ogassa, documentació de la Biblioteca de Catalunya i documents d'algunes societats que actuaren com a explotadores. També ha fet ús de la història oral.
4. Dels 716 habitants censats a Ogassa l'any 1877 es va passar a 1578 l'any 1900.
5. Referència al pagès descobridor de la primera mina (1786) que fa el funcionari reial i escriptor Francisco de Zamora en el seu llibre *Diario de los viajes hechos en Cataluña* (visita de 29 d'agost de 1787), en un fragment que recull l'autor.
6. La màquina de vapor ja estava aleshores generalitzada, i la indústria manufacturera catalana era una gran consumidora de carbó de pedra.
7. L'autor aporta la memòria feta per Amalio Maestre sobre la conca carbonífera de Sant Joan de les Abadesses (1855), on s'estudia la construcció de les dues línies fèrries esmentades per poder donar sortida al carbó. El projecte de la línia fèrria a Roses fou inviable, però el trajecte de ferrocarril Barcelona – Sant Joan de les Abadesses – Toralles seria una realitat a finals de segle.
8. Entre els nouvinguts s'hi trobava l'avi patern de l'autor, Feliu Mercader i Sala.
9. En aquesta fàbrica es feien uns conglomerats elaborats amb pols de carbó i brea, que eren utilitzats com a combustible per les màquines de vapor dels trens de l'època.
10. Aquesta subrogació obeïa també al compliment d'una llei establerta per Primo de Rivera, que disposava que les societats de ferrocarrils no podien ser al mateix temps explotadores de conques mineres.
11. L'any 1995, l'entitat constituïda per l'Ajuntament d'Ogassa, Ogassa Municipal S L, va adquirir els terrenys que eren encara propietat de la companyia Hulleras Vasco-Leonesas.
12. La directora del Museu de les Mines de Cercs i autora del pròleg, Rosa Serra i Rotés, no dubta en qualificar l'estudi de Mercader com a "un excel·lent llibre d'història de les mines de Surroca". D'altra banda, el mateix autor qualifica el seu treball d'estudi obert que pot servir de base a futures generacions i certament tenim un ampli camp a recórrer a la comarca en relació amb aquest tema.

En aquest sentit, podem afegir que el servei d'Arxiu de la Sociedad Anónima Hullera Vasco-Leonesa –adscriu des de 1995 a la fundació de caràcter privat, Fundació Hullera Vasco-Leonesa– ha dut a terme els treballs de classificació dels fons de la dita societat i ha posat a disposició dels investigadors la *Guía del Archivo de Sociedad Anónima Hullera Vasco-Leonesa*, la primera elaborada per un arxiu empresarial a Espanya. Entre les sèries documentals que conformen el Fons Documental *Minas de Barruelo y Orbó* (1844-1995) es troben els testimonis de la mineria a la conca de Surroca que des de l'última dècada del segle XIX va dependre administrativament de la companyia Caminos de Hierro del Norte de España. Recentment l'Arxiu ha iniciat la digitalització dels documents d'aquest fons que inclou societats com El Veterano, la Sociedad Aurora del Pirineo o la Sociedad Ferrocarril y Minas de San Juan de las Abadesas. (Aquesta informació ha estat extreta del *Bulletí d'arqueologia industrial i de museus de ciència i tècnica* de l'Associació del Museu de la Ciència i de la Tècnica i d'Arqueologia Industrial de Catalunya, 2n trimestre 2003)

